

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.1

В. Завальнюк,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Конституювання юридичної антропології як юридичної науки вимагає вирішення питання щодо її місця в системі юриспруденції, яка сьогодні сама переживає період трансформації на якісно нову систему знань. Сучасний етап розвитку людини і людства майже однотайно розуміється як трансформаційний – як перехід суспільства в якісно інший стан – в інформаційне суспільство, в якому й сама людина переживає зміни, небачені в попередні періоди (досить згадати про сучасні можливості медицини щодо модифікації людського тіла).

Визнання людини найвищою соціальною цінністю сучасної держави принципово змінює всю міжнародну і національну правові системи, вносить в них ряд нових рис, властивостей, невідомих колишнім правовим системам, основою яких класовий або становий підхід законодавця до формування правових норм.

Якісне перетворення суспільства, навіть з урахуванням зроблених у пострадянських країнах «кроків назад» зумовлює видозміни змістовних характеристик будь-якого соціального інституту, в тому числі і права. Своєю чергою, це викликає необхідність змін у право-парадигмальній площині, у юридичній науці. Зокрема, слід визнати найбільш значущою тенденцією

правової еволюції зростання ролі права в житті світової спільноти, що проявляється, серед іншого, у концепціях правової держави, прав людини, опануванні правом сегментів суспільного життя, раніше закритих для права. Отже, перетворення у правовій теорії, яка має пояснити зрушення у ролі права в суспільному житті, є неминучими.

Між тим сьогодні ми можемо констатувати певне «пробуксування» саме загальнотеоретичної юриспруденції, яка по суті залишається в межах декількох сформованих у попередній період свого розвитку парадигм праворозуміння, які можна звести до трьох метаконцепцій, які були визначені ще на початку ХХ століття М.М. Алексеевим: природно-правової; юридико-соціологічної; юридико-позитивістської. Як відомо, сучасна зарубіжна юриспруденція стоїть на позиціях або повної несумісності цих трьох концепцій, або їхньої дії в принципово різних сферах юридичного знання: аксіологія є сфера філософії права, соціологія – сфера загальної теорії права, а нормативізм – сфера вивчення галузей позитивного права. Натомість на пострадянському просторі все більше віддається перевага інтегративному праворозумінню, що має врахувати та об'єднати все цінне з зазначених метаконцепцій праворозуміння. Концепція «триєдності» пра-

ва присутня у багатьох вітчизняних учених, які вказують на три основні підходи до сучасного розуміння права: нормативний, філософський, соціологічний. Натомість пропонується теоретична типологія праворозуміння, створена на підставі виявлення системоутворюючого критерію «природа – людина – суспільство». З цих критеріальних позицій можна виокремити метафізичне праворозуміння, що визнає право явищем, яке лежить за межами соціальних факторів; антропологічне праворозуміння, яке пов'язує право з природою людини; соціологічне праворозуміння, що визнає право продуктом людських відносин.

У другій половині ХХ ст. відбулися значні зміни у тлумаченні права і закону, в оцінках позитивного права, зокрема на цьому етапі дітище ХІХ століття – юридичний позитивізм – трансформувався в неопозитивізм. З'явився ряд нових напрямів у розвитку аналітичної юриспруденції, у рамках яких було переглянуто позитивістські теоретичні висновки і зроблено власні узагальнення. Ці зміни пов'язані, насамперед, з іменами Г. Кельзена і Г. Харта.

Перетворенню судді і чиновника на вільних творців права сприяє і те, що Кельзен заперечує можливість прогалити у праві, а тлумачення права на будь-якому етапі і будь-яким державним органом вважає автентичним. Учення Г. Кельзена, безумовно, справило значний вплив на аналітичну філософію права і розуміння змісту антропологічного принципу в цьому вченні. Передусім, Г. Кельзен виходив із позицій кантівської філософії, до якої схиляється правова практика, як зауважує Р. Ципеліус [1]. Якщо враховувати, що теорія зорієнтована на пізнання, а методологія – на спосіб організації дій, тоді стає очевидним, що правові норми служать не пізнанню світу, а регулюють поведінку людей. Це означає, що всі правові положення в кінцевому підсумку зводяться до практичних норм і, отже, до приписів щодо певних дій.

Зазначимо, що урахування антропо-

логічного підходу до права є відмітним у сучасних вітчизняних та російських прихильників нормативного розуміння права. Так, М.І. Байтін виробив сучасне нормативне розуміння права як системи загальнообов'язкових, формально-визначених норм, що виражають державну волю суспільства, її загальнолюдський і класовий характер; видаються або санкціонуються державою і охороняються від порушень можливістю державного примусу; є владно-офіційним регулятором суспільних відносин [2]. Він підкреслює розуміння права як міри свободи і відповідність їй вільної поведінки людини.

Класичні ж концепції природного права переносять акцент з існування на сутність права, аналізуючи його із точки зору антропологічного принципу.

Серед розмаїття теоретико-правових напрямків відродженого природного права, що реалізують антропологічний принцип права у своїх системах, одне із провідних місць належить неокантіанству. І. Кант був першим, хто в Новий час обґрунтував самостійність, унікальність і неповторність духовного світу людини, її моральну автономію [3]. Для концепцій природного права, що виникли на основі вчення І. Канта про право, основоположним є антропологічний принцип, що реалізується в даності «істинного» права лише через суб'єктивне мислення. У руслі кантівських положень про співвідношення належного і суцього, формального і фактичного Р. Штаммлер і Г. Радбрух доводили, що закономірністю соціального життя людей є закономірністю юридичної форми. Під закономірностями та метою суспільного життя і розвитку вбачаються апіорні ідеї права й правові належності [4]. Реальність природного права являє собою реальність людського імперативу, тобто ідеального гармонійного стану, заснованого на засадах вищої справедливості як такої життєвої вимоги, яка ставиться самому собі в процесі людського співіснування кожним, хто став людиною хоч якоюсь мірою [5].

Серед сучасних дослідників і досі не існує єдиного розуміння поняття природного права. Так, Р. Циппеліус та Л. Фуллер в дусі античної традиції під природним правом розуміють вічні, однакові для усіх часів та народів принципи обов'язкового порядку, незалежні від позитивного права [6]. В.С. Нерсесянц розглядає природне право як втілення об'єктивних властивостей і цінностей «дійсного» права, як належний зразок, мета і критерій для оцінки позитивного права і відповідних правовстановлюючої влади (законодавця, держави в цілому) [7]. С.П. Рабінович наголошує на тому, що «природне право» є опосередковуючим уявленням, в якому долаються суперечності соціального регулювання в цивілізаційно розвиненому суспільстві, а саме: між біологічною природою людини та соціо-нормативною культурою, між автономною та гетерономною, інтравертною та екстравертною формами регуляції людської поведінки, між потребами збереження і розвитку всього суспільства, потребами окремих суспільних груп та індивідуальними потребами [8].

Такий «антропологічний поворот» у теоретико-правовому мисленні став здійснюватися, головним чином, на основі вчень феноменологічно-екзистенціальної спрямованості (Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, М. Шеллера, Н. Гартмана, представників юридичної герменевтики) [9]. Перш за все, це стосується різних концепцій природного права, досліджень «феноменологічної школи права» (Ж. Гардієс, Х. Азевадо, А. Троллер та ін.), теоретичної конструкції «допозитивного права» (Г. Коїнг, Х. Хубман), «юридичної герменевтики» (Й. Ессер, В. Хассемер, А. Кауфман) [10].

Таким чином, представниками різноманітних напрямків відродженого природного права активно використовується антропологічний принцип права, який становить основу методологічного фундаменту обґрунтування прав і свобод людини в сучасному світі. Найбільш важливими для будь-якого дослідника у цих концепціях є питання:

а) яким є специфічний характер прав людини щодо права взагалі; б) яку позицію щодо природи людини слід зайняти, щоб уможливити концепцію прав людини. Усі вони виходять із розуміння права як одного з визначальних вимірів людського буття, «природи людини». Для такого підходу характерним є осмислення прав людини як умов можливості здобуття і здійснення нею всіх інших прав, тобто умов можливості реалізації себе як людини. За своєю суттю це трансцендентальні права, і в цьому сенсі (і тільки в цьому) ідея права людини може і повинна розглядатися як ідея універсальна, що трансцендує просторово-часові виміри людської історії та культури.

На антропологічному принципі ґрунтується й комунікативний (інтерсуб'єктивний, діалогічний) напрямок у теорії права, який розвивають І.Л. Честнов, А.В. Поляков, деякою мірою до нього причетні також С.І. Максимов, В.П. Малахов. Його сутністю є розуміння взаємодії суб'єктів права як джерела та способу буття права. Антропологічний принцип є вихідним для комунікативної теорії права. Сутність права розкривається через з'ясування сутності людини, право виводиться із внутрішнього досвіду особи, яка є неодмінним учасником правового життя. Проблема права вирішується через укоріненість його в людському бутті, присутність у людському житті. Питання про те, що є правом, вони вирішують через з'ясування проблеми сутності людини. Такий антропологічний підхід до права з інтерсуб'єктивістської позиції виводить право із внутрішнього досвіду людини, яка є учасником правового життя.

Комунікативна теорія права дозволяє по-новому, з антропологічних позицій розглядати природне право на двох рівнях: по-перше – як абсолютне, що досягається в результаті апріорного пізнання, і як утілене в ідеї права, яку загалом не пізнано; по-друге, як принципи справедливості, зумовлені відповідною історичною ситуацією і отримані на базі емпіричних даних. Але

в основу закону повинен бути покладений синтез природного права обох рівнів, тобто поєднання апріорно абсолютних (ціннісних) та емпірично відносних принципів. Право як певний порядок використовується всіма людьми як особами ще до того, як вони використовують його як громадяни. Інакше кажучи, право є частиною людського буття, тому правова теорія повинна в першу чергу зосереджуватися на особистості як «бутті в праві», а потім – на поверхневих явищах права.

Серед сучасних теорій обґрунтування права, що працюють у парадигмі інтерсуб'єктивності, виділяються онтологічні та неонтологічні концепції. Онтологічні концепції представлені правовим екзистенціалізмом чи екзистенціальною феноменологією (М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхофер) [11] та правовою герменевтикою (А. Кауфман, В. Гассемер, П. Рікер); неонтологічні – комунікативною філософією (К.-О.Апель, Ю. Габермас) [12]. Інтерсуб'єктивістська філософія права намагається поєднати найсуттєвіші моменти об'єктивізму та суб'єктивізму. Екзистенціально-феноменологічно-герменевтична лінія філософії права – це варіант юридичної антропології. В якості основного свого завдання вона розглядає перспективу справедливості, тому розвиває природно-правову лінію стосовно сучасної соціокультурної ситуації і ґрунтується на антропологічному принципі. Так, наприклад, Е. Фехнер стверджував, що «...відповіді на всі філософські питання права зумовлені відповіддю на питання про сенс людського буття» [13].

Антропологічний принцип також покладено в основу феноменолого-герменевтичної філософії права. За відстороненими формами об'єктивного права вона намагається розвинути живого суб'єкта, носія дійсної правосвідомості. В образі такого суб'єкта трансцендентальне (універсальне) та емпіричне (одиничне) представлене в єдності, як єдність сутності та існування. Поняття суб'єкта найбільшою мірою відповідає

юридичному вченню про дієздатність. Суб'єкт має природні здатності до дії, яка носить ціннісноорієнтований характер. Серед ціннісноорієнтованих актів виділяються такі, які виражають сенс права. Це акти визнання. Кожний правопорядок передбачає існування такого суб'єкта, буття якого невіддільне від ціннісно-значимих актів, а отже, і від буття самих цих цінностей, роблячи їх життєво реальними. Акти визнання – це особливі інтенціональні акти, що виражаються в направленості на іншого, при цьому інший розглядається як цінність, незалежно від міри його достоїнств, як цінність, що заслуговує гарантій захисту з боку права [14].

Таким чином, у культурно-історичних умовах ХХ століття виникає необхідність в нових інтерпретаціях змістовної сторони права та нових способах його обґрунтування. Тенденція подальшої антропологізації та персоналізації права знаходить вираження в інтерсуб'єктивності як способі його обґрунтування. Пошуки граничних підстав права ведуться в реальності комунікативної взаємодії суб'єктів як підстав антропологічних та «життєво світових». При цьому, не заперечуючи самостійної цінності підходів, заснованих на класичній раціоналістичній моделі праворозуміння, певною мірою вдається перемогти однобічність кожного з них. Це необмеженість розгляду права «зовні», за його зовнішніми ознаками, необмеженість розгляду права «знизу», як такого, що вийшло з глибини актуальних соціальних відносин, це необмеженість розгляду права «зверху», з позицій ідеї права. Це спроба розглянути право зсередини на основі антропологічного принципу як спосіб людського буття, заснований на співіснуванні суб'єктів.

Ключові слова: юридична антропологія, система права, праворозуміння, право, держава.

Конституювання юридичної антропології як юридичної науки вимагає вирішення питання щодо її місця

в системі юриспруденції, яка сьогодні сама переживає період трансформації на якісно нову систему знань. Тому за допомогою праворозуміння ми зможемо відповісти на питання місця юридичної антропології в системі права сучасності.

Конституирование юридического антропологии как юридической науки требует решения вопроса о ее месте в системе юриспруденции, которая сегодня сама переживает период трансформации на качественно новую систему знаний. Поэтому с помощью правопонимания мы сможем ответить на вопрос места юридической антропологии в системе права современности.

Constitution of legal anthropology as jurisprudence requires a decision on its place in the system of jurisprudence, which today is undergoing a period of transformation itself a qualitatively new system of knowledge. Therefore, with the help of law we can answer the question of the place of legal anthropology in the legal system of today.

Література

1. Циппеліус Р. Філософія права / Райнольд Циппеліус; пер. з нім. Є.М. Причепій. – К. : Тандем, 2000. – 300 с. – С. 18–20.
 2. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков): монографія / М.И. Байтин. – М. : СГАП, 2001. – С. 81–82. (416 с.)
 3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И.Кант // Кант И. Соч. : в 6 т. – Т.6. – М. : Мысль, 1966. – С. 349–587.

4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість та правопорядок у сучасних умовах у контексті роздумів І. Канта про автономію особистості / Ю.Ю.Калиновський // Філософсько-антропологічні студії. 2004 : спецвыпуск. – К. : Стилос, 2004. – С. 275–280.
 5. Luijpen W. A. Phenomenology of Natural Law. – Pittsburg, 1968. – 252 pp. – P. 62–63.
 6. Фуллер Л.Л. Анатомія права : монографія / Л.Л. Фуллер; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. – С. 144 (144 с.).
 7. Нерсесянц В.С. Філософія права : учебник / В.С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА • М – НОРМА, 1997. – 652 с. – С. 55.
 8. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С.П. Рабінович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с. – С. 53.
 9. Максимов С.І. Структура правової реальності: феноменологічний аналіз / С.І. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2002. – № 2 (29). – С. 103, 125–133.
 10. Гарник О.В. Філософія права: предметна специфіка, місце та значення в системі соціально-гуманітарного знання / О. В. Гарник. – Дніпропетровськ : Вид. Дніпропетровського держ. ун-ту, 1998. – 182 с. – С. 160.
 11. Цимбалюк М. Онтологічний аспект дослідження права та правосвідомості / М.Цимбалюк // Право України. – 2007. – № 2. – С. 34, 31–35.
 12. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с. – С. 117.
 13. Fechner E. Naturrecht und Existenzphilosophie / Erich Fechner // Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP). – 1955. – Bd. 41. – S. 305–325.
 14. Кошарний С.О. Біля джерел філософської герменевтики (В.Дільтей і Е.Гуссерль) / С.О. Кошарний. – К., 1992. – 123 с.

